

Marek Jodkowski

Dzieje placówki duszpasterskiej w Piszu przed II wojną światową

Studia Elckie 14, 233-245

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIEJE PLACÓWKI DUSZPASTERSKIEJ W PISZU PRZED II WOJNĄ ŚWIATOWĄ

Historia Kościoła warmińskiego w XIX i pierwszej połowie XX wieku była związana nieodłącznie z dynamiką rozwoju katolicyzmu w diasporze. Zarówno zmiany zapoczątkowane w okresie Wiosny Ludów, jak i wysiłki władarzy diecezji – biskupów Józefa Ambrożego Geritza czy Filipa Krementza, umożliwiły rozwój organizacji kościelnych, a tym samym tworzenie nowych placówek duszpasterskich¹. Wśród nich znalazł się również Pisz.

Co najmniej od 1817 roku opiekę duszpasterską nad mieszkańcami Pisz rozaczali księża ze Świętej Lipki². Obecny stan badań nie pozwolił jednak na przeprowadzenie wnikliwej analizy w tym zakresie. Istotną zmianę statusu piskiej wspólnoty katolickiej przyniosły dopiero wydarzenia z drugiej połowy XIX wieku. Paul Romahn w swojej monografii dotyczącej diaspor diecezji warmińskiej przytoczył list datowany na 5 stycznia 1869 roku, który katolicy z Pisz i okolic wystosowali do biskupa warmińskiego Filipa Kremenza. Wynikało z niego, że Msza święta w tym mieście była sprawowana jedynie dwa razy do roku, do pewnego czasu nawet w kościele ewangelickim³. Rozpoczęto zatem starania o utworzenie w Pisz placówki, w której rezydowałby duszpasterz.

Duszpasterze i ich troska o budynki kościelne

Jednym z pionierów krzewienia katolicyzmu w Pisz w drugiej połowie XIX wieku był kuratuz rezydujący w Elku – Josef Langkau. W obliczu trudności lokalowych wspomniany duchowny wynajął dawną salę taneczną, aby umożliwić wiernym uczestniczenie we Mszy świętej. Następnym miejscem posługi sakramentalnej stało się pomieszczenie usytuowane nad knajpą.

* Ks. Dr Marek Jodkowski – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Teologii, Katedra Katechetyki i Pedagogiki; e-mail: ksmarekj@wp.pl

¹ Por. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 1: *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 19-21.

² Por. P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 60. Piski proboszcz misyjny – ks. Johannes Minarski stwierdził w 1924 r., że nabożeństwa katolickie sprawowano w Pisz od 1811 r. Por. Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannsburg (26.05.1924).

³ P. Romahn, dz. cyt., s. 60.

W końcu, na przełomie 1868/1869 roku udało się wynająć „lokum” z przeznaczeniem na kaplicę wraz z mieszkaniem dla duszpasterza⁴.

Decyzją biskupa warmińskiego Filipa Kremenza utworzono 11 kwietnia 1869 roku placówkę duszpasterską w Piszcu, która 21 lipca 1870 roku została zatwierdzona przez władze państwowe jako parafia misyjna (z możliwością administrowania własnym majątkiem, ale bez uprawnień do pobierania dotacji państwowych). Pierwszym kuratusem w tej miejscowości został ks. Bernhard Blaschy, którego 23 listopada 1870 roku ustanowiono proboszczem⁵. Poza Piszem wspomniany duszpasterz sprawował okazyjne nabożeństwa również w Białej Piskiej, Orzyszu, Ukcie i Kumielsku⁶.

W 1872 roku zakupiono od właściciela o nazwisku Adamski działkę budowlaną⁷ w Piszcu o lokalnym numerze ewidencyjnym 96⁸ za 4 100 talarów, w skład której wchodził budynek i ogród o wielkości trzech morgów. Fundusze na ten cel przekazał biskup Filip Kremenz⁹. Następcą ks. Bernharda Blaschy został ustanowiony 13 marca 1872 roku kuratus Josef Rucha, który pełnił swój urząd do śmierci, czyli do 18 kwietnia 1878 roku¹⁰. Energiczne działania nowego księdza doprowadziły ostatecznie do modernizacji dotychczasowego budynku parafialnego, którego część poświęcono na oratorium ku czci św. Jana Chrzciciela¹¹. Zdaniem proboszcza, oratorium dobrze spełniało swoją funkcję. Budowa kościoła w tamtym czasie nie była zatem konieczna. W pozostałej części domu znajdowały się „wygodne” mieszkania dla proboszcza i dla nauczyciela, którego niestety wciąż brakowało. Koszty urzędzenia sali lekcyjnej w tym budynku miały wynieść około 900 marek¹².

Po śmierci ks. Josefa Ruchy kapłańską posługę pełnił ponownie proboszcz misyjny mieszkający w Elku – ks. Josef Langkau. Odprawiał on raz w miesiącu Mszę świętą w Piszcu, a dwa razy w ciągu roku w Ukcie¹³. Nie trwało to jednak długo, bo już 15 listopada 1884 roku kuratusem w Piszcu

⁴ M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, Olsztyn 2011, s. 75; P. Romahn, dz. cyt., s. 61.

⁵ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannsburg, Missionsbericht vom Jahre 1895; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, Olsztyn 2003, s. 24-25.

⁶ P. Romahn, dz. cyt., s. 61.

⁷ Tamże.

⁸ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannsburg (25.10.1888).

⁹ Tamże, (20.02.1877).

¹⁰ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 240; P. Romahn, dz. cyt., s. 61.

¹¹ M. Jodkowski, dz. cyt., s. 75; P. Romahn, dz. cyt., s. 61.

¹² Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannsburg (20.02.1877).

¹³ Tamże, (20.05.1884).

i Szczytnie został Johannes Hirschberg¹⁴, natomiast od 1888 roku Pisz podlegał administracji kościelnej w Szczytnie, skąd z posługą kapłańską przyjeżdżał kuratus Paul Harder¹⁵.

Od śmierci ks. J. Ruchy do lat 90. XIX wieku nie było w Piszcu stałego duszpasterza¹⁶. W tym czasie mieszkanie księdza było wynajmowane¹⁷. W 1895 roku pobierano za nie 210 marek¹⁸. Kolejnym księdzem, któremu powierzono urząd proboszcza misyjnego w Piszcu był Bernhard Poschmann. Rozpoczął on swoją posługę 8 listopada 1897 roku¹⁹. Nowy proboszcz dostrzegał potrzebę budowy kościoła w Piszcu, ale powyższych zamiarów nie zdołał zrealizować²⁰. Franz Polomski sprawował urząd piskiego proboszcza misyjnego od 20 października 1904 roku²¹. W 1913 roku, a zatem w czasie poprzedzającym wybuch wojny, kuratusem we wspomnianej miejscowości został Johannes Majewski²². I wojna światowa odbiła się negatywnie na materialnym obliczu parafii. W tym czasie najbardziej ucierpiał budynek misyjny, na który spadły trzy granaty artyleryjskie. Zniszczyły one zupełnie dach i w konsekwencji wszystkie okna i drzwi budynku. Stało w ogniu 8 okolicznych szop, a wraz z nimi mur otaczający grunty kościelne o długości 25 metrów²³. Koszty naprawy obliczono wówczas na ok. 2 000 marek²⁴. W czasie wojny, 12 maja 1915 roku został ustanowiony w Piszcu nowy proboszcz misyjny – Johannes Minarski²⁵. Rok później została mu powierzona opieka nad ok. 300 katolikami w powiecie Orzysz. W kaplicy filialnej w tym mieście, w której znajdowało się 150 miejsc siedzących, sprawowano w ciągu

¹⁴ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 108.

¹⁵ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannisburg (25.10.1888); A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 95.

¹⁶ P. Romahn, dz. cyt., s. 61.

¹⁷ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannisburg (20.05.1884).

¹⁸ Tamże, *Missionsbericht vom Jahre 1895*.

¹⁹ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 216.

²⁰ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, teczka: Johannisburg, *Missionsbericht vom Jahre 1902*.

²¹ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 214.

²² Tamże, s. 175.

²³ „Bonifatiusblatt”, 1916, nr 3.

²⁴ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannisburg, *Missionsbericht 1916*.

²⁵ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 186.

150 miejsc siedzących, sprawowano w ciągu roku około 20 Mszy świętych²⁶. Warto nadmienić, że ks. J. Minarskiego mianowano również kapłanem garnizonu. Już od 1921 roku kierował on prośby do władz diecezjalnych o sfinansowanie planowanej rozbudowy domu misyjnego w Piszcu²⁷. Wielkość oratorium była niewspółmierna wobec wzrastającej liczby wiernych (zachowały się dokładne wymiary opisywanego obiektu sakralnego, podane w 1921 roku: długość – 10,20 m, szerokość 6,20-7,70 m i wysokość – 3,20 m)²⁸. Wobec niepewnej wówczas sytuacji ekonomicznej, plany modernizacji budynku zostały wstrzymane.

Od 24 czerwca do 28 grudnia 1924 roku urzędował we wspomnianej parafii kuratus Johannes Goroncy²⁹, a od 9 lutego 1926 roku – kuratus Richard Nadolski³⁰. Rozpoczął on energiczne starania mające na celu rozbudowę kaplicy. Należy wspomnieć, że w dokumentach z tego okresu kaplica i plebania widniały jako dwa osobne budynki. Prawdopodobnie po wojnie uzyskano na rzecz parafii wolnostojący dom, który przystosowano na cele kultu³¹. Dwa średniej wielkości pokoje mieszkalne adoptowane na kaplicę były jednak zbyt małe wobec powiększającej się liczby katolików. Prośby kierowane o dotację na sfinansowanie inwestycji przyniosły w końcu pozytywny skutek – władze państwowe przekazały na modernizację obiektu 10 000 marek. Na przełomie 1927/1928 roku przeprowadzono remont polegający na dwukrotnym zwiększeniu powierzchni kaplicy, który kosztował 18 500 marek³². Planowano ponadto realizację innych inwestycji remontowo-budowlanych, takich jak:

1. Prace malarskie na plebanii (w której mieściło się dawne oratorium). Jej elewacja frontowa, jak również południowy szczyt budynku były bardzo zniszczone.

2. Prace malarskie przy drzwiach do plebanii, przy zewnętrznych drzwiach kaplicy, przedsionka, zakrystii, jak również przy sześciu oknach kaplicy i oknach zakrystii. Koszty modernizacji ujęte w punktach 1. i 2. miały kosztować 426,33 marek.

²⁶ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannsburg (26.05.1924). W latach 30. XX wieku zabiegano o wybudowanie również innych kaplic dojazdowych – w Białej Piskiej i Rucianem-Nidzie. Por. Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Ruczany.

²⁷ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannsburg (26.05.1924).

²⁸ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, AB I Q 13.

²⁹ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 82.

³⁰ Tamże, s. 191.

³¹ Zob. Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannsburg (2.06.1929).

³² Tamże.

3. Oszklenie „prostym, nieprzezroczystym szkłem artystycznym” dwóch okien kaplicy, które wychodziły na ulicę. Jedno z nich miało spełniać rolę wywietrznika. Pozostałe cztery okna kaplicy, jak również okno w zakrystii miały być również (w przyszłości) przeszkłone nieprzezroczystym szkłem.

4. Wykonanie stacji Drogi Krzyżowej. Dotychczasowa Droga Krzyżowa składała się z przyzólkłych, prostych druków umieszczonych w szklanych ramach, na których były widoczne ślady oddziaływania wilgoci.

5. Wykonanie mensy wraz z antepedium i suppedaneum. Dotychczasowe elementy ołtarza były nieprawidłowo połączone, co w konsekwencji spowodowało niestabilność tabernakulum oraz „chybotliwość” świeczników w czasie wchodzenia na suppedaneum.

6. Wykonanie „prostego, małego ołtarza bocznego” o długości 1,60–1,70 m. Służyłby on zwłaszcza do przygotowania ziółka betlejemskiego, grobu Chrystusa oraz w czasie nabożeństw majowych i październikowych.

7. Wykonanie prostego, zamkniętego konfesjonau. Dotychczasowy był zarówno dla spowiednika, jak i dla penitenta bardzo niewygodny.

Przewidziane wydatki związane z wyszczególnionymi pracami miały wynieść 750 marek, jednak pomimo dużej ofiarności miejscowa parafia nie była w stanie ich pokryć³³. Używany ołtarz do piskiej kaplicy wraz z amboną otrzymano w 1930 roku w darze od parafii w Traar (obecnie dzielnica Krefeld) w Nadrenii-Westfalii³⁴. Nieco wcześniej – pod koniec 1929 roku przekazano z tej parafii paramenty mszalne. Z powodu małych wymiarów kaplicy w Pisz, ambony nie udało się umieścić w jej wnętrzu³⁵. Ołtarz również nie został zmontowany, bo nie pasował do wnętrza świątyni. Proboszcz z Pasymia – ks. Josef Barczewski, zabiegał, aby przekazać go do nowego kościoła w Jedwabnie³⁶.

W okresie przedwojennym jedynym wikariuszem w Pisz był Heinrich Lüpschen³⁷. 4 marca 1937 roku kuratusem został Augustin Walaschewski, ale już 23 marca cofnięto nominację³⁸. Od 23 marca 1937 roku posługę duszpasterską w Pisz pełnił ks. Otto Rosenkranz, który otaczał opieką również Polaków³⁹.

Na przełomie 1937/1938 roku starano się o uzyskanie dofinansowania na dalsze prace remontowe kaplicy i plebanii w Pisz. Jednym z głównych powo-

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, Frachtbrief.

³⁵ Tamże, (8.03.1930).

³⁶ Tamże, (11.03.1933).

³⁷ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2: *Słownik*, dz. cyt., s. 173.

³⁸ Tamże, s. 302.

³⁹ Tamże, s. 239.

dów ich inicjacji było zagrzybienie wnętrza kaplicy⁴⁰. Najpierw jednak przeprowadzono następujące prace przy plebanii: wymurowano werandę, odnowiono plot, wybetonowano chodnik, zmniejszono wejście główne, zainstalowano i naprawiono rynny, położono nową instalację elektryczną, przeczyszczono piece, zreperowano okna, odnowiono dwoje drzwi, przeszklono okna werandy, wstawiono nowy piec kuchenny. Naprawiono także stodołę oraz pralnię (wstawiono nowy piec oraz instalację wodociągową)⁴¹. Po zgromadzeniu niezbędnych funduszy planowano wyremontować kaplicę. Prace murarskie miały kosztować 800 marek, a ciesielskie – 1 125 marek (za 9 metrów bieżących drewna po 125 marek wraz z robocizną). Oprócz tego renowacja ołtarza wraz z podium wyniosłaby ok. 500 marek, prace malarskie – ok. 400 marek, oznakowanie kaplicy po stronie zewnętrznej – ok. 100 marek, nowa szafa na paramenty – ok. 260 marek oraz naprawa ogrodzenia – ok. 140 marek⁴². Na początku 1938 roku uzyskano na ten cel z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia świętych Bonifacego i Wojciecha – 1 000 marek, z tzw. komitetu nadwyżki diecezjalnej (*Komitee der Überschußdiözese*)⁴³ – 500 marek i z zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (*Bonifatiuswerk*) – 1 100 marek, czyli w sumie 2 600 marek⁴⁴.

W przededniu wojny zarówno władze diecezjalne, jak i instytucje wspomagające Kościół w diasporze informowały duszpasterzy piskich o trudnościach, zwłaszcza o braku wsparcia finansowego w przypadku realizacji planów budowy kaplicy i nowej plebanii. W związku z tym przy dotychczasowych budynkach kościelnych należało przeprowadzić niezbędne prace remontowe. Zaplanowano m.in. reperację dachu plebanii (za ok. 450 marek), przełożenie pieców (ok. 650 marek) oraz reperację uszkodzonej kanalizacji (ok. 700 marek)⁴⁵. Niestety, z własnych środków parafia mogła przeznaczyć na wskazaną modernizację 400 marek, zaś władze diecezjalne ofiarowały jedynie 300 marek⁴⁶.

Początek II wojny światowej pogorszył sytuację materialną piskiej parafii. Przemarsz wojsk jesienią 1939 roku, silne mrozy, a przede wszystkim transport niezliczonej liczby pojazdów po trasie prowadzącej do granicy, przy której znajdowała się kaplica i plebania, spowodowały rysy i pęknięcia widoczne na

⁴⁰ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannisburg (24.01.1937).

⁴¹ Tamże, (15.01.1938).

⁴² Tamże, (15.01.1938).

⁴³ Fundusz działający w ramach Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn.

⁴⁴ Archiwum Zarządu Głównego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn, Teczka: Johannisburg (24.01.1937).

⁴⁵ Tamże, (18.07.1939).

⁴⁶ Tamże, (6.11.1939).

doczne na ścianach budynków kościelnych⁴⁷. Przygotowano zatem plan prac remontowych, wśród których znalazły się m.in.: przelozienie dwóch pieców (za ok. 350 marek), remont śmietnika i skrzyni na popiół (135 marek), naprawa szkód związanych z pojawieniem się rysy na suficie i ścianach plebanii (100 marek), wykonanie prostego pieca do garażu (250 marek), odświeżenie i wymalowanie ścian zewnętrznych plebanii i kaplicy (750 marek)⁴⁸. Latem 1940 roku przyznano na wyszczególnione inwestycje następujące fundusze: z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia świętych Bonifacego i Wojciecha (właściwie z tzw. *Dziela dla diaspory*) – 500 marek, z tzw. komitetu nadwyżki diecezjalnej – 250 marek i zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (*Bonifatiuswerk*) – 280 marek, czyli w sumie 1 030 marek⁴⁹. Koniec II wojny światowej spowodował zmiany w dawnej strukturze diecezji, których reperkusje były widoczne również w funkcjonowaniu parafii piskiej. Wobec napływu ludności katolickiej potrzeba posiadania własnego kościoła stała się nagłym problemem piskich duszpasterzy nowej epoki.

Finanse

Jak większość placówek duszpasterskich w diasporze stacja misyjna w Piszcu od początku borykała się z problemami finansowymi. Oratorium nie posiadało żadnego kapitału, nie było również utworzonego funduszu budowlanego. W roku 1877 opisywana parafia posiadała w ramach tzw. piskiego funduszu misyjnego⁵⁰ niewielki kapitał 21 600 marek, z którego odsetki (ok. 900 marek w skali roku) otrzymywał proboszcz w ramach wypłaty. Do jego pensji należało doliczyć również 120 marek w skali roku ze spadku, przypuszczalnie po księdzu Valentinie Gehrmanne, oraz 180 marek rocznego dofinansowania ze strony diecezjalnego Stowarzyszenia świętych Bonifacego i Wojciecha. Warto wspomnieć, że placówka nie posiadała żadnych fundacji mszalnych, ale nie była również zadłużona⁵¹. W 1888 roku jako wynagrodzenie za posługę w Piszcu kuratus ze Szczytna otrzymywał rocznie z tzw. piskiego funduszu misyjnego – 900 marek, w ramach opłat *jura stole* – ok. 8-9 marek, w ramach karteczek do spowiedzi – 20 marek. Diecezjalne Stowarzyszenie świętych Bonifacego i Wojciecha fundowało zapomogę w wysokości 300 marek, a biskup warmiński z tytułu rekompensaty za wydatki związane z dojazdem do stacji misyjnej – 400 marek. W sumie szczytyński kuratus otrzymywał za posługę

⁴⁷ Tamże, (15.03.1940).

⁴⁸ Tamże, (14.03.1940).

⁴⁹ Tamże, (15.03.1940).

⁵⁰ Zdaniem ks. Johannes Minarskiego został on utworzony z kolekty diecezjalnej i dobrowolnych składek. Por. Tamże, (26.05.1924).

⁵¹ Tamże, (20.02.1877).

kapłańską w Piszku ok. 1 629 marek⁵². Do tego należy jeszcze doliczyć wynagrodzenie za udzielane lekcje religii: 80 marek ze strony władz miasta i 100 marek subwencji rządowej. Nie wiadomo jednak, czy te kwoty zostały wypłacone. Na potrzeby szkoły i parafii miejscowa wspólnota katolicka nie była w stanie wyasygnować więcej niż 40 marek rocznie z kolektki zbieranej w czasie Mszy świętej⁵³.

Pierwszą fundację mszalną odnotowano dopiero w tzw. sprawozdaniu misyjnym z 1902 roku. Jej kapitał, ulokowany zapewne w papierach wartościowych wynosił 1 900 marek. W ramach wspomnianej fundacji odprawiano rocznie 5 Mszy świętych⁵⁴. W tym czasie parafia posiadała również majątek w nieruchomościach: grunty należące wcześniej do właściciela o nazwisku Schiemann (dom, ogród o wielkości 1½ morgi, a do tego 14 morgów ziemi) oraz do właściciela o nazwisku Wiemer (10 morgów ziemi). Dochód z tych nieruchomości – około 320 marek, zasilał fundusz kasy budowlanej. Nominalna wartość wszystkich nieruchomości wynosiła 25 033 marki. Kapitał w wysokości 3 300 marek wykorzystywano z kolei w celu okresowego sprawowania Mszy świętej w Uckie. Na wynagrodzenie proboszcza misyjnego składały się w skali roku m.in. pieniądze z tzw. nieobciążonych funduszy – 1 150 marek, z fundacji mszalnych – 59 marek, z pozostałych funduszy – 32 marki, w ramach tzw. *jura stole* – 24 marki, z funduszy państwowych za naukę religii – 180 marek oraz 300 marek zapomogi z diecezjalnego Stowarzyszenia świętych Bonifacego i Wojciecha. W sumie pensja piskiego księdza wynosiła 1 745 marek⁵⁵. W 1916 roku fundusz budowlany parafii wynosił 5 529,44 marek, nieobciążone fundusze parafialne – 21 000 marek, a fundacje mszalne – 12 300 marek⁵⁶. W tym samym roku na wynagrodzenie proboszcza składały się następujące dochody: z piskiego funduszu (misyjnego) – 1 200 marek, z fundacji mszalnych – 289,50 marek, z pozostałych funduszy – 410 marek, w ramach *jura stole* – 30,50 marek. Zapomoga diecezjalnego Stowarzyszenia świętych Bonifacego i Wojciecha wynosiła 750 marek. Warto nadmienić, że proboszcz misyjny prowadził lekcje religii m.in. w szkole miejskiej, za co otrzymywał honorarium w wysokości 300 marek⁵⁷. W czasie wojny proboszcz misyjny Johannes Minarski zaciągnął pożyczkę o wartości 1 000 marek⁵⁸.

Po zakończeniu wojny sytuacja materialna wspomnianego duszpasterza nie była zadowalająca. W latach 1918 i 1919 otrzymywał on wynagrodzenie ze

⁵² Tamże, (25.10.1888).

⁵³ Tamże, (25.10.1888).

⁵⁴ Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁵⁵ Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁵⁶ Tamże, Missionsbericht 1916.

⁵⁷ Tamże, Missionsbericht 1916.

⁵⁸ Tamże, (26.05.1924).

stypendiów mszalnych i dzięki zapobiegliwości biskupa warmińskiego – z funduszy zagranicznych. Z dzierżawy mieszkania wraz z ogrodem pobierano jedynie 150 marek. W czasie galopującej inflacji wartość funduszy będących w posiadaniu parafii radykalnie spadła, a tym samym obniżyła się również pensja duszpasterza. Jak sam wspominał, przez osiem lat nie kupił sobie żadnego ubrania. Produkty żywnościowe i odzież otrzymywał od rodziców. W ramach obiecaney pomocy ze strony państwa wspomniany proboszcz misyjny uzyskał na początku 1924 roku dopłatę w wysokości 80 marek, a w kolejnych miesiącach miał dostać jednorazowo 113 marek. Od stycznia do maja 1924 roku dochody proboszcza były następujące: z tytułu dzierżawy – 62,50 marki, dopłaty państwowej – 193 marki, z kasy biskupiej w ramach tzw. diecezjalnego funduszu wyrównywania różnic ekonomicznych – 150 marek, wsparcie ze strony biskupa warmińskiego – 320 marek, połowa wysokości podatku kościelnego – 166,50 marek, ze stypendiów mszalnych – 96 marek oraz z tytułu chrztów, pogrzebów, itd. – 82 marki. W sumie duszpasterz piski otrzymywał 1 070 marek⁵⁹. Wysokość podatku kościelnego wynosiła w 1921 roku – 5% wartości podatku dochodowego za 1920 rok, w 1922 roku – 7% wartości podatku dochodowego za 1921 rok⁶⁰. W 1929 roku stawki podatku kościelnego uległy modyfikacji. Pobierano wówczas 12½% wartości podatku dochodowego, 20% wartości podatku gruntowego i 10% wartości podatku od działalności handlowej i przemysłowej. Wpływy z racji podatku kościelnego miały wynieść 1 560 marek⁶¹. W tym okresie parafia posiadała zadłużenie z racji przeprowadzonych prac budowlanych wynoszące 8 500 marek, na które jesienią 1929 roku otrzymała zapomogę ze Stowarzyszenia św. Bonifacego: 100 marek z zarządu generalnego i 200 marek z tzw. komitetu nadwyżki diecezjalnej (*Komitee der Überschufdiözese*)⁶². Przewodniczący diecezjalnego Stowarzyszenia świętych Bonifacego i Wojciecha, kanonik Kundibert Krix, wystosował w imieniu proboszcza misyjnego R. Nadolskiego prośbę do zarządu generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn o przekazanie samochodu w celu ułatwienia pracy duszpasterskiej⁶³. Nieco wcześniej, 2 maja 1930 roku zarząd generalny wspomnianego stowarzyszenia przesłał zapomogę w wysokości 91,50 marek na pokrycie zadłużenia parafii⁶⁴. Niestety, samochodu stowarzyszenie nie przekazało, ale na ten cel udzielono zapomogi

⁵⁹ Tamże, (26.05.1924).

⁶⁰ Tamże, Missionsbericht 1923.

⁶¹ Tamże, Missionsbericht 1929.

⁶² Tamże, (2.06.1929).

⁶³ Tamże, (7.08.1930).

⁶⁴ Tamże, (2.05.1930).

w wysokości 400 marek⁶⁵. Proboszcz za otrzymane pieniądze wybudował garaż⁶⁶.

Wysokość podatku kościelnego w 1932 roku stanowiła 14% wartości podatku dochodowego, 10% wartości podatku od działalności handlowej i przemysłowej i 20% wartości podatku od nieruchomości gruntowych. Za 1931 rok potencjalne wpływy z podatku miały osiągnąć poziom 1 120 marek, natomiast rzeczywisty dochód wyniósł jedynie 740 marek⁶⁷. Tzw. „Kirchengeld”, czyli donacja na rzecz kościoła, którą płacili wszyscy parafianie powyżej osiemnastego roku życia (podlegający państwowemu opodatkowaniu), dawał 105 marek dochodu rocznie⁶⁸. W listopadzie 1935 roku zadłużenie parafii wynosiło: 4 000 marek wobec Warmińskiego Wydawnictwa w Braniewie (zaciągnięte pod koniec 1927 roku na rozbudowę kaplicy) oraz 3 500 marek wobec Wikariatu Generalnego we Fromborku. Stan kasy kościelnej pod koniec 1931 roku wykazywał bilans ujemny o wartości 2 469,26 marek, który miał skutkować jeszcze w 1935 roku (przewidywano bilans ujemny na poziomie 1 500 marek)⁶⁹. W 1936 roku zakładano, że wpływy z podatku kościelnego będą wynosiły 1 264 marek, a w rzeczywistości uzyskano 837,76 marek. Rok przed wybuchem II wojny światowej w parafii piskiej podatek kościelny składał się z 10% wartości podatku dochodowego i 22% wartości podatku od nieruchomości gruntowych. Zadłużenie parafii wyniosło wówczas ok. 8 000 marek⁷⁰. W 1939 roku roczna dopłata parafii piskiej do pensji miejscowego kuratusa stanowiła 400 marek⁷¹.

Struktura ludnościowa

W 1877 roku liczba katolików w samym Piszcu wynosiła 51, a w pozostałych miejscowościach, które duszpastersko należały do piskiej placówki – 360. Dzieci w wieku szkolnym było 64, w tym 30 – z katolickich rodzin, a reszta z małżeństw mieszanych. Wszystkie uczęszczały do szkół ewangelickich⁷². W 1883 roku liczba katolików w Piszcu zmniejszyła się do 30, a w okolicznych miejscowościach do 80. Do ewangelickiej szkoły w Piszcu chodziło wówczas 13 katolickich dzieci⁷³. Pięć lat później należało do opisywanej placówki duszpasterskiej 92 katolików z Piszca i ok. 71-100 z okolic,

⁶⁵ Tamże, (22.08.1930).

⁶⁶ Tamże, (11.03.1933).

⁶⁷ Tamże, Missionsbericht 1932.

⁶⁸ Tamże, Missionsbericht 1932.

⁶⁹ Tamże, (27.11.1935).

⁷⁰ Tamże, Missionsbericht 1938.

⁷¹ Tamże, (18.07.1939).

⁷² Tamże, (20.02.1877).

⁷³ Tamże, (20.05.1884).

a w ewangelickiej szkole w Piszcu uczyło się 20 katolickich uczniów⁷⁴. Uczestniczyli oni w czterech comiesięcznych lekcjach religii prowadzonych przez kuratusa ze Szczytna w piskim oratorium. W 1895 roku do misyjnej parafii w Piszcu należało już 572 katolików, a w samym mieście mieszkało 388 osób wyznania katolickiego. W tym czasie dzieci objętych obowiązkiem nauczania było w parafii 96, w tym 69 w Piszcu. Na niedzielne Msze święte uczęszczało wówczas 50 osób⁷⁵.

W 1902 roku zgodnie z powszechnym spisem ludności mieszkało w parafii piskiej 603 katolików, do tego jednak – zdaniem proboszcza misyjnego Bernarda Poschmanna – należało doliczyć ok. 100 osób, które nie zostały ujęte w spisie. W samym mieście mieszkało 186 osób wyznania katolickiego. W parafii było 67 dzieci w wieku szkolnym, w samym Piszcu – 35⁷⁶. W 1916 roku do parafii należało 320 katolików, w Piszcu – 150. Dzieci w wieku szkolnym było 65, w mieście – 26. Liczba dzieci, które nie zostały objęte nauczaniem katolickiej lekcji religii wynosiła 25⁷⁷. W 1923 roku w parafii mieszkało 1 250 katolików (prawdopodobnie łącznie z katolickimi żołnierzami garnizonu). Obejmowała ona po I wojnie światowej ok. 210 wsi i 3 miasta⁷⁸. Wśród miejscowej społeczności katolickiej dużą grupę stanowili urzędnicy, którzy niejednokrotnie wbrew swojej woli otrzymywali posadę na obszarze Prus Wschodnich. Inną grupę tworzyli robotnicy (m.in. Polacy), których do wyjazdu na ziemię piską zmusiła sytuacja materialna⁷⁹. W 1929 roku liczba parafian wynosiła ok. 950. Na jej terenie przebywało poza tym ok. 250 sezonowych robotników. Liczba dzieci wzrosła w tym czasie do 170, z czego 12 wywodziło się z rodzin polskich robotników sezonowych. Te dzieci nie uczęszczały do żadnej szkoły⁸⁰. W 1932 roku mieszkało w Piszcu 250 katolików, a w pozostałych miejscowościach należących do parafii – ok. 600. Dzieci w wieku szkolnym było w Piszcu 38, a poza jego granicami – 136⁸¹. Trzy lata później katolików z Piszca było 260, a z okolicy – ok. 550⁸². Rok przed wybuchem II wojny światowej w Piszcu mieszkało ok. 250 katolików, a w okolicznych miejscowościach – ok. 600. W szkołach niekatolickich uczyło się 36 dzieci z Piszca i 69 z okolic⁸³.

⁷⁴ Tamże, (25.10.1888).

⁷⁵ Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁷⁶ Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁷⁷ Tamże, Missionsbericht 1916.

⁷⁸ Tamże, Missionsbericht 1923.

⁷⁹ Tamże, (26.05.1924).

⁸⁰ Tamże, Missionsbericht 1929.

⁸¹ Tamże, Missionsbericht 1932.

⁸² Tamże, Missionsbericht 1935.

⁸³ Tamże, Missionsbericht 1938.

Działalność duszpasterska

W pierwszym roku działalności misji katolickiej udzielono ok. 100 Komunii świętej, a w 1876 roku – ok. 500. W 1869 roku odnotowano 3 pogrzeby i 4 chrzty, natomiast w 1876 roku – 2 pogrzeby, 2 śluby i 5 chrztów. Uogólniając, w latach 1869-1877 było 36 pogrzebów, 8 ślubów i 54 chrzty⁸⁴. W 1883 roku udzielono 110 Komunii świętych, zgłoszono 5 chrztów, 1 ślub i 2 pogrzeby⁸⁵. W czasie świąt wielkanocnych 1888 roku udzielono 102 Komunii święte, a w ciągu roku ok. 300. Rok wcześniej były 4 chrzty, 2 śluby i 3 pogrzeby⁸⁶. W 1894 roku udzielono w samym okresie wielkanocnym 100 Komunii świętych, a w ciągu roku 200. W opisywanym okresie odnotowano 13 chrztów i 2 pogrzeby⁸⁷. W 1902 roku uczęszczało na niedzielne nabożeństwa przeciętnie 100 osób. W tym czasie udzielono 228 Komunii świętych w czasie wielkanocnym, a w ciągu roku ok. 700-750. Chrztów w analizowanym okresie było 13, ślubów – 3, a pogrzebów – 8⁸⁸. W 1914 roku udzielono w okresie wielkanocnym ok. 287 Komunii świętych, a w całym roku ok. 800. W 1916 roku uczestniczyło ok. 120 osób w niedzielnej Mszy świętej⁸⁹. W roku 1920 odnotowano 9 ślubów i 28 chrztów, w 1921 – 21 ślubów i 39 chrztów, a w 1922 – 5 ślubów i 52 chrzty. Udzielono w 1920 roku 300 Komunii świętej wielkanocnej, w 1921 roku – 400, w 1922 roku – 384⁹⁰.

W 1929 roku odprawiano w Piszcu dwie Msze święte w każdą niedzielę i dzień świąteczny. W kaplicy p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Orzyszu sprawowano Mszę świętą w każdą trzecią i piątą niedzielę miesiąca oraz w drugi dzień świąt⁹¹. W Białej Piskiej od 1934 roku odprawiano nabożeństwa dla ludności katolickiej (ok. 120 osób z miasta i okolic) w hotelu o nazwie „K-niglicher Hof”. Na Mszę świętą, która odbywała się o godz. 9:45 (kazanie i suma), przychodziło ok. 55 osób. Od kwietnia 1934 roku planowano sprawowanie nabożeństw w sali posiedzeń starego sądu⁹², jednak w 1938 roku nadal odprawiano raz w miesiącu Mszę świętą w miejscowym hotelu. Kolejnym miejscem celebracji nabożeństw była turystyczna miejscowość Ruciane-Nida (gdzie mieszkało ok. 80 katolików). Mszę świętą sprawowano tam w prywatnym domu właściciela o nazwisku Neumann⁹³.

⁸⁴ Tamże, (20.02.1877).

⁸⁵ Tamże, (20.05.1884).

⁸⁶ Tamże, (25.10.1888).

⁸⁷ Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁸⁸ Tamże, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁸⁹ Tamże, Missionsbericht 1916.

⁹⁰ Tamże, Missionsbericht 1923.

⁹¹ Tamże, Missionsbericht 1929.

⁹² Tamże, Missionsbericht 1935.

⁹³ Tamże, Missionsbericht 1938.

W latach 30. XX wieku w piskim kościele Mszę świętą niedzielą oraz świąteczną odprawiano o godz. 8:10 i o 10:00 (kazanie oraz suma). Z kolei w Orzyszu Mszę świętą celebrowano w drugi dzień świąt oraz w trzecią i piątą niedzielę miesiąca o godz. 10:15. Poza tym dla stacjonującego wojska organizowano Mszę świętą 5-6 razy w miesiącach letnich, w której mogły również uczestniczyć osoby cywilne⁹⁴. W 1938 roku w Białej Piskiej sprawowano Mszę świętą w trzecią i piątą niedzielę miesiąca i w drugi dzień świąt o godz. 10:00, a w Rucianem-Nidzie w każdą drugą niedzielę miesiąca o godz. 8:00⁹⁵.

Przedwojenne dzieje placówki duszpasterskiej w Piszu obfitowały w liczne wydarzenia, które stanowią dziedzictwo kultury religijnej diecezji elckiej. Troska o rozwój duszpasterstwa, inicjatywy wspierające zakładanie nowych stacji misyjnych oraz zmagania dotyczące poprawy stanu materialnego obiektów sakralnych charakteryzowały miejscowych księży. Pamięć o nich wraz z materialną spuścizną kościołów lokalnych z czasów przedwojennych tworzą fragment historii Warmii i Mazur, w której Kościół katolicki odegrał istotną rolę.

THE HISTORY OF THE PASTORAL SERVICE IN PISZ BEFORE THE WORLD WAR II

SUMMARY

The mission parish in Pisz was founded on 11th April 1869. From the very beginning, the local priests were concerned about the place of worship. A stand-alone building was bought for this purpose, where a chapel and an apartment for the priest was organised. At the time when the parish did not have its own priest, the apartment was rented. In the first half of the 20th century, the development of ministry occurred, as the Orzysz parish joined with the Pisz parish and founded a new mission station which also included Ruciane-Nida. Neither the animation of religious life, nor the numerous constructions and renovations would be possible without the support of the St. Boniface and St. Adalbertus Association in the diocese, and the Boniface Association in Paderborn. The parish also received financial subsidies from the church authorities of the diocese, and even from government institutions. The difficult financial situation of the parish was compensated with increasing the number of parishioners who conducted the sacramental life. The end of the World War II opened a new epoch in the history of the local church.

KEYWORDS: mission parish, Catholic parish in Pisz, Church in diaspora.

⁹⁴ Tamże, Missionsbericht 1932.

⁹⁵ Tamże, Missionsbericht 1938.